

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА

УДК 658:336.71.77(477)

*Манжос С.Б.,
докторант кафедри фінансів і банківської справи,
Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка*

ФОРМУВАННЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ТРАКТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТНОСТІ КАТЕГОРІЇ «КРИЗА У БАНКУ»

Постановка проблеми. Криза – неминучий супутник, фаза життєвого циклу будь-якої системи, у тому числі і банку, який здійснює залучення тимчасово вільних коштів і розміщення їх на умовах повернення, платності, строковості і забезпеченості. Загальновідомо, що банківські установи відіграють стратегічну роль у розвитку національної економіки, тому виникнення кризової ситуації у будь-якому банку має негативні наслідки для широкого кола суб'єктів господарювання, або може призвести до депресивних процесів у всій економіці.

Криза у банку – це результат негативних процесів, які відбуваються в ньому протягом тривалого часу. Тому, виявлення кризових явищ якомога раніше, з одного боку, може дозволити керівництву банку виправити ситуацію шляхом ухвалення відповідних рішень, а з іншого, – знизити ризики для інших суб'єктів господарювання, уникнути ланцюгової реакції.

Однак, до сьогодні розуміння економічної сутності кризи у банку, факторів її виникнення, характеру протікання та наслідків залишаються до кінця не розкритими. В економічній літературі висвітлюються лише окремі аспекти цього напрямку дослідження. Дискусійними є питання загального розуміння економічної сутності кризи у банку, нерозкритими також є концептуальні засади формування поняття «криза у банку» як багатоаспектної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічну сутність категорії «криза» у її класичному розумінні розглядали у своїх працях Г. Шпітхоф, С. Буз, К. Маркс, П. Самуельсон, М. Туган-Барановський, Дж. М. Кейнс та ін. В подальшому механізм виникнення кризи та її наслідки досліджували у своїх працях такі зарубіжні дослідники, як І. Ансофф, Л. Бартон, П. Грін, Е. Морен, Б. Піджненбург, Т. Пошан, Ю. Розенталь, К. Ру-Дюфор, Г. Фостер, К. Херманн, Дж. Хікс, Дж. Х'юзенбер. Кризу як загострення суперечностей, що загрожує життєстійкості системи, розглядали у своїх працях вітчизняні науковці: А. Андронов, С. Горлов-Марченко, А. Зуб, А. Єпіфанов, С. Козьменко, В. Кулешов, А. Крутик, П. Лагадек, А. Муравйов, О. Скібіцький та ін. Дослідженню економічної сутності кризи у банку присвятили свої праці такі науковці, як Г. Капріо, Д. Клінжебіель, Р. Дутагупта, П. Віблій, С. Гагарін, П. Ільчук, П. Кашін, М. Колісник, Ю. Нікольський, Г. Шамаєв та ін. У роботах багатьох дослідників чітко окреслені основні характеристики кризи: невизначеність, втрата контролю над ситуацією, загроза існуванню організації, складно передбачувані наслідки та потреба у прийнятті нагальних рішень. Однак, незважаючи на широке застосування в економічній теорії та практиці поняття «криза у банку», тлумачення його сутності залишається неоднозначним і потребує подальшого уточнення його значення.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити економічну сутність категорії «криза у банку», доповнити та розширити її, обґрунтувати основні наукові підходи до трактування економічної сутності категорії «криза у банку» з урахуванням її багатоаспектності, складності та неоднозначності трактування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «криза» – одне з найскладніших, воно має багато змістових відтінків інтерпретацій та сутнісних характеристик. Цей термін походить від грецького слова «krisis» (вихід, закінчення, результат) і означає різкий перелом, тяжкий перехідний стан, крайню точку падіння, гостре ускладнення з чим-небудь, невідповідність [3, с. 56]. Також може означати «вирок з якого-небудь питання або рішення в сумнівній ситуації» [4, с. 26]. Словник Вебстера визначає кризу як «поворотну точку до кращого або до гіршого» та як «ситуацію, що досягла вирішальної фази і вимагає ухвалення рішення» [6, с. 76]. Китайською мовою слово «криза» зображується двома ієрогліфами, які означають «небезпека» та «можливість», що поєднує в одному понятті невизначеність та надію на вихід із складної ситуації [8, с. 14].

У сучасній науковій літературі існують неоднозначні визначення щодо економічної сутності категорії «криза у банку» (табл. 1).

Узагальнення накопиченого досвіду попередників дозволяє виокремити основні підходи до визначення економічної сутності категорії «криза у банку»: 1) криза як значна проблема або ситуація з

високою ймовірністю негативних руйнівних наслідків; 2) криза як природний процес у життєдіяльності системи; 3) криза як порушення рівноваги соціально-економічної системи; 4) криза як явище, орієнтоване на руйнування старого і розвиток нового.

Таблиця 1

Трактування економічної сутності категорії «криза у банку»

№, п/п	Автор	Тлумачення економічної сутності поняття «криза у банку»
1.	Г. Капріо, Д. Клінжебіель [5, с. 10]	Криза – це подія, за якої відбувається втрата всього чи майже всього банківського капіталу.
2.	Р. Дугагупта [7, с. 15]	Кризу у банку – це поєднання процесів «ерозії» банківського капіталу, масового вилучення депозитів, скорочення обсягу операцій банку і масштабного втручання держави у його роботу.
3.	С. Гагарін, Ю. Нікольський, Г. Шамаєв [1, с. 20]	Криза у банку проявляється у різкому зниженні платоспроможності банку, який починає відчувати нестачу ресурсів для виконання своїх поточних зобов'язань і для якого характерними є істотний розкид та різкі стрибки відсоткових ставок.
4.	М. Колісник, П. Ільчук, П. Віблій [2, с. 65]	Криза представляє собою ситуативну характеристику, яка є наслідком невизначеності установи в зовнішньому та внутрішньому оточенні.

Ми розглядаємо кризу як переломний момент в послідовності процесів, подій і дій та вважаємо, що багатогранність економічного розуміння категорії «криза» обґрунтовується її подвійною природою, яка одночасно руйнує і створює передумови для подальшого розвитку. Тому криза □ це стан, пов'язаний із будь-яким різким переходом, різкою зміною системи, що, з одного боку, загрожує її життєдіяльності, а з іншого, – сприяє подальшому розвитку та оновленню.

Зважаючи на це, можна вивести категорії конструктивної та деструктивної дії кризи. *Конструктивна* дія кризи полягає у тому, що криза передуює появі нової якості та створює передумови для подальшого розвитку соціально-економічної системи. *Деструктивна* ж дія кризи призводить до порушення або руйнування нормальної структури соціально-економічної системи. Знаючи закономірності розвитку кризи, можна зменшити період деструктивної дії кризи, нівелювати її негативні наслідки та прискорити трансформацію в конструктивну. Ми відстоюємо позицію, що не сама криза є конструктивною (за своєю суттю вона є деструктивною), однак криза задає потенцію до конструктивних дій з боку менеджменту, які повинні перебудувати діяльність установи для того, щоб подолати кризу.

Для більш ґрунтовного дослідження економічної сутності категорії «криза у банку» вважаємо за необхідне застосовувати такі наукові підходи, як: ситуаційний, системний, комплексний, генетичний, еволюційний, історичний, діалектичний, статистичний, інформаційний (рис. 1.).

Застосування *ситуаційного підходу*, на нашу думку, визначається необхідністю враховувати зміни економічних умов під час протікання кризи і у відповідності до цих змін застосовувати антикризові заходи. При цьому слід враховувати, що фактори, які спровокували прояв кризи у банку, і умови, в яких вона перетікає, можуть суттєво відрізнятися, а у сукупності вони формують передумови для трансформації внутрішнього середовища банку. Тому антикризовий менеджмент банку повинен базуватися на ситуаційному підході, згідно з яким придатність різних методів управління визначається ситуацією.

Системний підхід при дослідженні кризи у банку забезпечує цілісне охоплення всіх можливих сфер її ураження і поширення. Як правило, кризові явища локального характеру можуть виникати в окремих підрозділах банку, а далі поширюють свій вплив на різні сфери діяльності банківської установи. За таких умов подолання кризових явищ можливе лише при врахуванні змін у всіх сферах діяльності банку.

Даний підхід дає можливість визначити рівень взаємозалежності між окремими організаційними структурами в умовах кризи і, таким чином, спрогнозувати поширення кризи і визначити попередні її наслідки. Системний підхід передбачає вивчення об'єкту дослідження (кризи у банку) за рядом *системних параметрів*: складність, цілісність, ієрархічність, структурність, множинність, системність.

Параметр «складність» дає можливість оцінити глибину розвитку кризи, масштаби її поширення у банку та визначити сфери впливу кризи. На наш погляд, масштаби кризи визначаються кількістю сфер охоплення, а глибина кризи визначається складністю заходів необхідних для її подолання. Відповідно до даного параметру ми виділяємо такі стадії розвитку кризи у банку: потенційна криза, прихована криза, гостра криза, криза ліквідності та криза неплатоспроможності.

Параметр «цілісність» передбачає виявлення кризи як окремого економічного явища, що має свої властивості та характеристики. Властивості кризи у банку можуть бути як якісними (нові банківські продукти, новітні банківські технології, новітні моделі управління та ін.), так і кількісними (фінансові показники та їх динаміка).

Ієрархічність визначає рівні виникнення, прояву, поширення наслідків кризи у банку. Рівні ієрархічності можуть визначатись в залежності від особливостей кризи, наприклад: *стратегічна криза*

(характеризується неефективною системою управління банком, неадаптованою до внутрішніх та зовнішніх умов, що змінюються, неефективною маркетинговою політикою банку, що призводить до зниження конкурентоспроможного потенціалу банку), *криза прибутку* (характеризується випереджаючим зростанням витрат банку, скороченням доходів, відсутністю прибутку, неефективністю фінансової діяльності), *криза ліквідності* (характеризується нездатністю відповідати за своїми зобов'язаннями), *криза платоспроможності* (призводить до зниженням величини грошового потоку, генерованого активами, і банківська установа стає неспроможною проводити платежі клієнтів) та *банкрутство банку*. Найглибшою і складно переборною є стратегічна криза, середньою за глибиною є криза прибутковості, яка переростає у кризу ліквідності та платоспроможності.

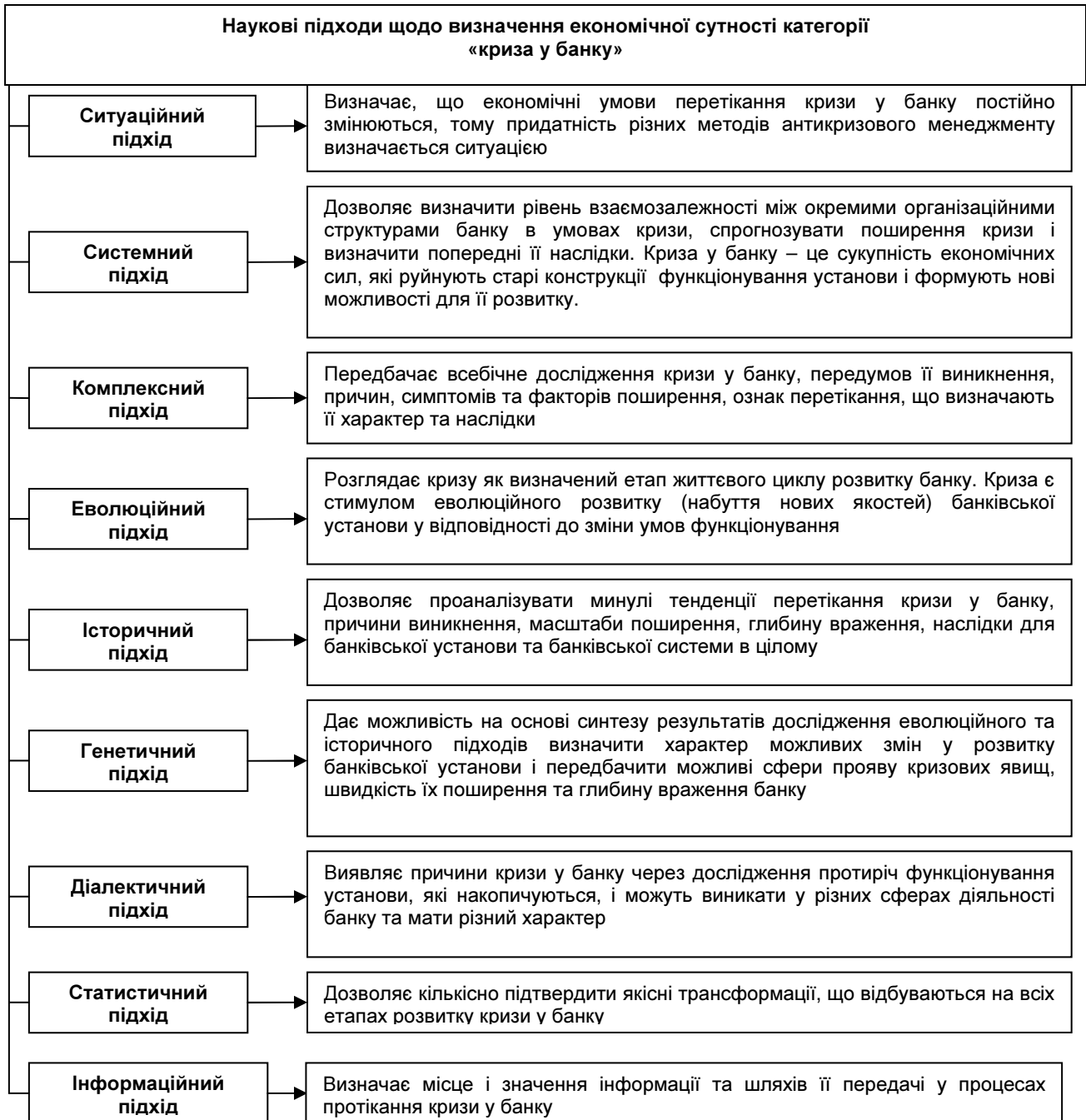

Рис. 1. Наукові підходи щодо визначення економічної сутності категорії «криза у банку»

Структурність передбачає визначення складових елементів кризи у банку (зростання проблемної заборгованості клієнтів, скорочення процентних та комісійних доходів банку, зростання витрат, збиткова діяльність, зростання міжбанківських кредитів у складі залучених ресурсів, порушення банком обов'язкових економічних нормативів, недодержання вимог щодо обов'язкового резервування, незбалансованість строків залучення та розміщення коштів тощо), виявлення наявних зв'язків між ними та їх характеру, які безпосередньо впливають на перебіг кризи та її властивості.

Множинність (варіативність) проявляється у мінливості умов протікання кризи у банку та її наслідків, передбачає розробку альтернативних сценаріїв протікання кризи, що дозволяє розробити відповідні заходи її подолання.

Параметр системності безпосередньо представляє економічне явище, визначаючи його взаємопов'язані складові та місце у більш складній системі (підпорядкованість вищій системі). *Системність* такого економічного явища як криза у банку проявляється у властивих їй ознаках та етапах перетікання. З точки зору системного підходу щодо трактування сутності кризи у банку можна визначити такі основні аспекти:

– *системно-елементний*, передбачає визначення складових елементів кризи у банку, відповідно до якого елементами кризи у банку є економічні явища, що руйнують існуючі економічні зв'язки і призводять до трансформацій умов функціонування банківської установи;

– *системно-структурний*, передбачає виявлення внутрішніх зв'язків і залежностей між складовими кризи, що дозволяє визначити її параметри та характер впливу на окремі види діяльності та банк у цілому;

– *системно-функціональний*, необхідно застосовувати при виявленні таких функцій кризи, як: трансформуюча, реформуюча, оновлююча, генеруюча та інші;

– *системно-цільовий* передбачає наукове визначення цілей кризи, їх взаємних зв'язків; провідною ціллю кризи як економічного явища є руйнування існуючих зв'язків та набуття нових якостей банківською установою;

– *системно-ресурсний*, який полягає в ретельному виявленні ресурсів, потрібних для функціонування банку, для вирішення установою проблем зумовлених кризою; відповідно до даного аспекту можна відзначити прогресивну роль кризи, яка створює умови для пошуку нових ресурсних резервів розвитку банківської установи;

– *системно-інтеграційний*, який полягає у визначенні сукупності якісних властивостей банку, що забезпечують його цілісність. Ступінь ураження банківської установи кризою, на нашу думку, залежить від кількості, диверсифікації і єдності її структурних складових: чим більше складових, тим більше можливостей і напрямів трансформації банку під час кризи. З одного боку, це може полегшити вихід із кризи – при наявності альтернативних сфер розвитку банку, а з іншого боку, за умов структурної, всеохоплюючої кризи ускладнить її подолання. Рівень інтеграції складових структурних складових банку та характер інтеграційних зв'язків можуть зумовлювати поширення кризи визначаючи її масштаби;

– *системно-комунікаційний*, визначає швидкість поширення кризи в залежності від видів комунікацій, якими вона просувається; сучасний розвиток інформаційних технологій може пришвидшити розповсюдження кризи в банку;

– *системно-історичний*, дозволяє з'ясувати трансформації ознак кризи у часі, та зміни параметрів її перетікання.

Застосування системного підходу при дослідженні економічної сутності та механізму кризи у банку підкреслює її складність і неоднозначність як економічного явища.

Інформаційний підхід підкреслює місце і значення інформації та шляхів її передачі у процесах протікання кризи в банку. Характер інформації під час кризи є неоднозначним. Розвинуті інтеграційні зв'язки між структурними підрозділами банку пришвидшують поширення інформації щодо виявлення передумов чи проявів кризи, з одного боку, це дозволяє іншим підрозділам підготуватись до можливого поширення кризи і вжити відповідних заходів, а з іншого боку, швидке поширення інформації призводить до групової паніки, яка не дозволяє приймати адекватні антикризові рішення і може призвести до загострення кризових проявів. На наш погляд, зменшення швидкості поширення інформації про прояви кризи буде уповільнювати її поширення в банківській установі.

Еволюційний підхід передбачає розгляд економічних явищ відповідно до їх життєвих циклів. Його застосування при дослідженні кризи у банку, на наш погляд, є доцільним, оскільки криза є визначеним етапом життєвого циклу розвитку будь-якої економічної системи. Відповідно до даного наукового підходу, криза є стимулом еволюційного розвитку (набуття нових якостей) банківської установи у відповідності до зміни умов функціонування.

Історичний підхід дає можливість визначити зміни умов ведення банківського бізнесу та визначити події, що провокували і спричиняли настання криз. Також завдяки даному науковому підходу можна проаналізувати тенденції протікання кризи у банку, як змінювалися причини виникнення, масштаби її поширення і глибина протікання та наслідки для банківської установи та банківської системи в цілому.

Генетичний підхід дає можливість на основі синтезу результатів дослідження еволюційного та історичного підходів визначити характер можливих змін у розвитку банківської установи і передбачити можливі сфери прояву кризових явищ, швидкість їх поширення та глибину враження банку.

Діалектичний підхід слід застосовувати, на нашу думку, з метою виявлення причин прояву кризи у банку, а саме протиріч функціонування установи, які можуть виникати у будь-яких сферах діяльності банку і мати різний характер. Більшість вчених вважають, що накопичення протиріч зумовлюють прояв кризи. Ми вважаємо, що протиріччя функціонування банку можна поділити на активні і пасивні. Пасивні протиріччя виникають локально, мають суперечливий характер і самі по собі не можуть, навіть у великій кількості,

зумовити кризові прояви. Активні протиріччя охоплюють одразу декілька сфер діяльності банку, мають конфліктний характер. Збіг суперечливих сфер одночасно декількох активних протиріч призводить до їх загострення, які, на нашу думку, і є причиною прояву кризи. Уже у процесі протікання кризи «вспливають» пасивні суперечності, які ускладнюють процедуру подолання кризи в банку.

Застосування *статистичного підходу*, на нашу думку, є математичним, кількісним підтвердженням якісних трансформацій, що відбуваються на всіх етапах розвитку кризи у банку. За допомогою даного підходу є можливість кількісно описати зміни у банківській установі, які виникають на різних етапах її розвитку. Статистичні показники мають визначатись у залежності від сфер прояву та походження кризи в банку.

Комплексний підхід передбачає всебічне дослідження кризи в банку, її передумов, причин і факторів поширення, наслідків, ознак перетікання, що визначають її характер. Даний підхід дозволяє сформувати цілісну сутнісну характеристику економічної категорії «криза у банку».

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи трактування економічної сутності категорії «криза у банку» за розглянутими науковими підходами, ми робимо спробу сформувати власне визначення. Криза у банку – це об'єктивне явище, яке може виникати в процесі його розвитку та представляє собою необхідний процес, який, з одного боку, має найбільш небезпечні загрози для функціонування банківської установи, а з іншого, сприяє її модернізації. Криза завжди пов'язана з глибоким розбалансуванням діяльності банку, що проявляється у неспроможності ефективно виконувати свої функції та супроводжується виходом фінансових параметрів економічних процесів за нормальні межі. В першу чергу це проявляється у нездатності банківської установи виконувати свої зобов'язання перед вкладниками, держателями банківських зобов'язань, та зобов'язання перед контрагентами, що проявляється у вигляді порушень умов розрахунково-касового обслуговування.

Отже, криза у банку – це багатостороннє економічне явище, яке виникає внаслідок загострення протиріч функціонування банківської установи, зумовлених чи природним настанням відповідного етапу розвитку чи застосуванням спеціальних економічних засобів, які штучно зумовлюють її прояв.

Бібліографічний список

1. Гагарин С. В. Межбанковские кредитные дилинговые операции на рынке «коротких денег» / С. В. Гагарин, Ю. Б. Никольский, Г. А. Шамаев. – М. : «ПРИНТЛАЙН», 1995. – 94 с.
2. Колісник М. К. Фінансова санація і антикризове управління підприємством : [навч. посіб.] / Колісник М. К., Ільчук П. Г., Віблій П. І. – К. : Кондор, 2007. – 272 с.
3. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством : [підручник] / Л. О. Лігоненко. – К. : КНТЕУ, 2005. – 824 с.
4. Терещенко О. О. Антикризовий фінансовий менеджмент – «вимога нової економіки» / О. О. Терещенко // Ринок цінних паперів: Вісник державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. – 2004. – № 9. – С. 25-33.
5. Caprio G. Bank insolvency : bad luck, bad policy or bad banking? / G. Caprio, D. Klingebiel // World Bank Conference on Emerging Markets. – Washington, USA. – 1996. – 29 p.
6. Crystal D. The English Language. 2nd Edition. — London: Penguin Books, 2002. – 336 p.
7. Duttagupta R. The Anatomy of Banking Crises / R. Duttagupta, P. Cashin // IMF Working Paper. – 2008. – № 93. – 39 p.
8. Wallace T. Crisis Management: Practical Tips on Restoring Trust / T. Wallace // Financier. – 1991. V. 15. – P. 13-16.

Анотація

У статті розглянуто економічну сутність поняття «криза у банку» із застосуванням різних наукових підходів. Визначено, що багатогранність економічного розуміння категорії «криза у банку» обґрунтовується її подвійною природою, яка одночасно руйнує і створює передумови для подальшого розвитку. Обґрунтовано, що застосування ситуаційного, системного, комплексного, генетичного, еволюційного, історичного, діалектичного, статистичного, інформаційного наукових підходів дозволяє розглядати кризу як об'єктивне явище, яке має найбільш небезпечні загрози для функціонування банку та сприяє його модернізації.

Ключові слова: банківська установа, криза, економічна категорія, науковий підхід.

Аннотация

У статье рассмотрена экономическая сущность понятия «кризис в банке» с использованием различных научных подходов. Определено, что многогранность экономического понимания категории «кризис в банке» обосновывается ее двойной природой, которая одновременно разрушает и создает предпосылки для дальнейшего развития. Обосновано, что применение ситуационного, системного, комплексного, генетического, эволюционного, исторического, диалектического, статистического, информационного научных подходов, позволяет